

עשאה כמין נגר - קביעת מזוזה באלכסון יהודה פישמן

המאמר מוקדש:

לע"נ סבי מורי ר' נחמיה בן דוד ז"ל
ולע"נ סבתי מרת רבקה בת יצחק ז"ל
ת.נ.צ.ב.ה

בגמ' במנחות¹ נאמר: "אמר רב יהודה אמר רב עשאה כמין נגר-פסולה".
[הערוך בערך "נגר" מסביר: "עץ אשר נהפך ציר הדלת" (דהיינו ברית)].
הגמ' מקשה "והא כי אתא ר' יצחק בר יוסף אמר כולהו מזוזותא דבי רבי
כמין נגר הוו עבידן?"
על כך עונה הגמ': "לא קשיא הא דעבידא כסיכתא" [צורת נגר - המזוזה
פסולה] "הא דעבידא כאיסתוירא" [צורת נגר - המזוזה כשרה].

רש"י ור"ת (המובא בתוס') נחלקו בפירוש של "סיכתא" ו"איסתוירא":
רש"י: "סיכתא" - "שקבעה ותחבה בסף כנגר שתוחבין הנגרין בכותל",
דהיינו שדוחפים המזוזה בעומק מזוזות הפתח, בצורה אופקית. (ציור 1)
"איסתוירא"-שני פירושים: 1) "מקום חיבור השוק והרגל ומעומד
הוא", דהיינו העצם היורדת מן השוק עד העקב, והיא מעומדת
(ציור 2).

2) כמו שבמקום חיבור השוק וכף הרגל, השוק זקוף וכף הרגל
שוכבת, כך המזוזה - חציה שוכבת וחציה עומדת. ומסביר רש"י - מכיוון
שראש אחד שלה עומד - כשרה (ציור 3).

למסקנה לדעת רש"י: "כסיכתא" שפסולה היינו שהמזוזה שוכבת (פסולה)
"איסתוירא" שכשרה היינו או שהמזוזה עומדת או כנו"ן כפופה. (כשרה)

1 פרק "הקומץ רבה" לג.

עשאה כמין נגר

הטעם לכך הוא שלדעת רש"י דרך כבוד למזוזה הוא להעמידה. **תרומת הדשן**², מוסיף עוד תנאי בהעמדת המזוזה - שתעמוד דרך קריאתה, וכך הוא במזוזה עומדת. כלשונו: "ואין צריך להפוך פניו רק קצת לצידו".

ר"ת³: חולק על רש"י מכיוון שלדעתו מעומד, לאו דרך כבוד למזוזה הוא. ומביא ראיות לשיטתו:

(א) ב"המוכר פרות"⁴, נאמר שקבורה בעמידה נחשבת כקבורת חמור, אלמא דגנאי הוא מעומד⁵.

(ב) ב"השותפין"⁶ נאמר שהלוחות וספר התורה שבארון היו שכובים, למרות שיכלו לשימם גם בעמידה (מכיוון שרוחב הארון היה כגובהו, ואורך הלוחות וסה"ת היו כנגד רוחב הארון).

(ג) הוכחה מס"ת⁷, שהרי כאשר סה"ת עומד על הבימה, כולם עומדים, וכשהש"ץ מניחו על הבימה כולם יושבים, הא ראייה, שמקומו הקבוע של סה"ת הוא בשכיבה וכל זמן שהוא זקוף חשבינן שלא כדרך מקומו⁸.

(ד) בפירקנו⁹ נאמר שאם עשה את מזוזת הפתח מקנים, צריך לחתוך חתיכה מאחד הקנים ולתת שם את המזוזה. ואם מניחה בעמידה, כרש"י, הרי יכול לשלשל אותה דרך הנקב העליון ולא צריך לחתוך. לכן מסביר ר"ת שהכוונה היא לחתוך חתיכה בקנה כדי לשים את המזוזה בצורה אופקית. **(השטמ"ק** עונה על זה שגם לדעת רש"י צריך לחתוך, מכיוון שהקנה סתום בין קשר לקשר והמזוזה לא יכולה להשתלשל למטה בקנה).

2 שאלה נ"ב

3 מובא בתוס' "הא דעבידא"

4 ב"ב קא.

5 ישנה עוד הוכחה המובאת ב"ספר הישר" (סימן תקיג.), ובמרדכי ממסכת מ"ק כה. "הא דלא מיענשי דבי ריש גלותא משום דזקף ארוניה דרב הונא" דהיינו דמעומד (זקוף) הוא דרך כבוד בארון מתים, לכאורה נראה שזו לא הוכחה אלא סתירה לר"ת (לדעתי משום כך הוכחה זו לא מובאת בתוס'). במרדכי זה מובא בשיבוש "הא דענשי וכו'", ואז זה באמת הוכחה לר"ת.

6 ב"ב יד.

7 מובא בסוף התוס'.

8 בספר "פתחי שערים" רפ"ט:ו מובא בשם מקובלים: "וסוד הדבר כתבו המקובלים, שכל זמן שהמזוזה הייתה עומדת היו כל אלה שבתוך צריכים לעמוד כל היום, לכבודה של השכינה הרמוזה במזוזה. ונ"ל שדבריהם כלולים בדברי ר"ת, שכתב מזוזה הרי היא כס"ת, שכל זמן שעומד, כל העם עומדים, וכשמונח בתיבה, כל העם יושבים. והבן."

9 מנחות פרק "הקומץ רבה" לג:

מכרמי שומרון

על-כן מסביר ר"ת: "סיכתא" - כיתדות המשכן הנעוצות בארץ - בצורה
אנכית (פסולה) (ציור 2)
"איסתוירא" - העצם הנתונה בשוק לרחבה-בצורה אופקית (כשרה)
(ציור 4)

הויכוח בין רש"י לר"ת הוא ויכוח עקרוני מה נחשב לדרך כבוד - עמידה
(רש"י) או שכיבה (ר"ת). ולכן מחלוקת זו קיימת גם לגבי תפילין - אם צריך
להעמיד את הפרשיות או להשכיב אותם. וגם לגבי ס"ת בארון קודש, טוען
ר"ת, שמכיוון שמעומד זה ביזיון, צריך להשכיב את סה"ת בארון¹⁰.

התוספות מביאים הוכחה לרש"י מיבמות קג. שנא' שם: "האי איסתוירא
עד ארעא נחית על כרחין היינו עצם היורד מן השוק עד הרגל". דהיינו, מעומד
כמו שרש"י מסביר.¹¹

ראוי לציון שהרב פרופ' דניאל שפרבר¹² כותב בדברי תוסי' לא נכונים
מבחינה אנטומית, מכיוון שמנייתוח כף רגל האדם ניוכח שאין עצם כזו
שעומדת במאונך ומגיעה עד הארץ אלא רק באלכסון או מאוזן, עיי"ש.

בהמשך התוסי' מובאת ראיה לכאורה לפירוש רש"י - נגד הסבר ר"ת,
מהירושלמי¹³: "ר' זעירא בשם שמואל: צריך שיהא שמע שלה רואה את
הפתח".

הסיבה שצריך ש"שמע" יראה את הפתח היא, מפני שהמזוזה צריכה
לעמוד דרך קריאתה. ז"א שאדם שיבוא למזוזה, יוכל לפתוח אותה וישר
לקרוא "שמע ישראל". (מרדכי¹⁴, תה"ד¹⁵)

לפירוש רש"י, הירושלמי מובן - שצריך לשים את ראש הגלילה (הקצה
הימני של הקלף) ששם "שמע" נמצא (שהרי גוללים מהסוף להתחלה-
מ"אחד" ל"שמע") כלפי חוץ.

---

10 מובא ב"ספר הישר" המיוחס לר"ת (סי' תקיג): "ושבניתי ארון הקדש אם נזכרתי והרחבתיו
לפי מידת העמדת ספרי-תורה מיושב דרך קריאתו כספר-תורה המונח בארון שעשה משה".

11 תוסי' לא דוחה הערה זו ולכן זה מקור שנשאר קשה לשיטת ר"ת.

12 בספרו "תרבות חומרית בא"י בימי התלמוד" (בנספח לפרק השמיני)

13 פ"ד דמגילה דף לד ע"א.

14 סי' תתקס"א, דף ח ע"א.

15 שאלה נ"ב.

עשאה כמין נגר

אבל אם נבין את ר"ת בהבנתו המקורית¹⁶, שהמזוזה שוכבת לעומק מזוזת השער (ציור 1), כמו שהבינו המרדכי, התוס' והרא"ש בהתחלה, אז יהיה קשה עליו מכיוון שה"שמע" לא יראה כלל את הפתח שהרי הוא תקוע בתוך המשקוף (ציור 5).

המרדכי ניסה לתרץ שלדעת ר"ת הירושלמי מתכוון לכך שנתקע את המזוזה כך שהצד שכתוב בו "שמע" (הצד העליון של הקלף) יהיה הקרוב לפתח (ציור 6), אבל אז נתקל בבעיה שזה לא דרך קריאתה של המזוזה, שכאשר תיקח אותה ותקרא - הכתב יהיה הפוך.

המרדכי מקשה עוד, לפי הפירוש הזה בר"ת, שאם יתחוב את המזוזה לעומק, הרי שסוף המזוזה, אינו על מזוזת השער, אלא בריחוק מה, והרי שנינו "העמיק לה טפח-פסולה"¹⁷, פירוש, שאם המזוזה (כולה או חלקה) מונחת במרחק העולה על טפח ממזוזת הפתח - פסולה. וכאן יש חשש שחלק מהמזוזה יעבור את הפתח.

המרדכי מקשה עוד קושיות על שיטה זו של ר"ת, לכן מביאים תוס' ורא"ש הסבר שונה בדברי ר"ת. לדעתם, המזוזה אמנם תשכב אבל לא תשכב לעומק אלא תשכב לרוחב מזוזת השער. ואז קושיות המרדכי נופלות, וגם מהירושלמי לא יהיה קשה, מכיוון שבצורה זו ניתן לשים את המזוזה כך ש"שמע" יהיה כלפי אור הפתח.

בצורה זו ניתן לשים את המזוזה בשני כיוונים, לכיוון פתח הבית (ציור 4) או לכיוון רה"ר (ציור 7), ולכן מביא התוס' פירוש חדש בירושלמי שמה שנאמר ש"שמע" רואה את הפתח - הכוונה ל"שיטת שמע" (השורה העליונה שכתוב בה "שמע"), דהיינו הצד העליון של הקלף, שהוא יהיה לכיוון פנים הבית, והשיטה האחרונה תהיה לכיוון רה"ר, וזה בכדי שהמזוזה תונח דרך קריאתה. ור"ת, לדעת תוס' ורא"ש, סובר את שני הפירושים הללו בירושלמי ש"שמע" זה מילת "שמע" (כמו רש"י) וגם שיטת "שמע".

למסקנה, לדעת רבנו תם, לאחר התיקון של התוס' והרא"ש צריך להניח את המזוזה כשהיא שכובה לרוחב המזוזה כך שסוף הגלילה (מילת "שמע"), כלפי אור הפתח, שיטה ראשונה (שורת "שמע") לכיוון פנים הבית ושיטה אחרונה כלפי חוץ (ציור 4).

16 מובא ב"ספר הישר" (סי' תקיג) ויכן אני מורה הלכה למעשה לעשות נקב במקדח ולתתה ברחב המזוזה וזה הכשרה". (דהינו שקדחו נקב ונתנו שם את המזוזה).

17 ירושלמי דמגילה פ"ד דף לד ע"א ע"פ הפירוש השני בקורבן העדה "נתנה לפניו מטפח".

מכרמי שומרון

הגמרא הקשתה על מה שנאמר "עשאה כמין נגר - פסולה" מהמזוזות של בי רבי שהיו כמין נגר, ומכיוון שהיו דומות לנגר (שהוא פסול) חשב המקשן שהן אמורות ג"כ להיות פסולות.

על כך ענתה הגמרא, שישנם שני סוגי נגר - פסול וכשר, והמזוזה שהייתה בבי רבי הייתה כנגר כשר. מכיוון שההתלבטות של הגמרא הייתה רק על מזוזות דבי רבי, מדייק התוס', שדווקא מזוזות דבי רבי היו כמין נגר ואילו שאר המזוזות של שאר העולם לא היו כמין נגר, אלא לדעת רש"י - מעומד ולדעת ר"ת - מושכב.

ולכן אומר **התוס'**, שחייבים להסביר שבין לפירוש רש"י ובין לפירוש ר"ת מזוזות דבי רבי שהיו כאיסתורא (נגר כשר) היו, כאמור, שונות והיו באלכסון (ציור 8), או כנו"ן כפופה (ציור 3) מחצה שוכב ומחצה זקוף (זה תואם את ההסבר השני של רש"י באיסתורא).

הרא"ש¹⁸ פוסק כמו תוס' שמזוזות דבי רבי היו באלכסון או כנו"ן ואילו בשאר העולם אומר הרא"ש שהמנהג היה כמו רש"י - בעמידה.

המרדכי¹⁹ מביא את ר"ת, שאומר, שכשיבנה ארון אם יזכה ירחיב אותו לפי השכבת ס"ת ויניחנו מושכב בארון דרך קריאתו, כס"ת שהיה מונח בארון שעשה משה. מכאן רואים, שהמנהג בזמנו היה כמו רש"י ואילו ר"ת רצה לשנות מן המנהג.

הנמוקי יוסף על הרי"ף בהלכות קטנות²⁰ מסביר כשיטת רש"י שהעמידה בסף בשכיבה ולא בעמידה - פסולה, דהמצוה לקובעה בזקיפה כספר תורה בארונו שהוא דרך כבוד.

---

18 בהלכות קטנות- הלכות מזוזה ס"י ט'.

19 ס' תתקס"א, דף ח.

20 הלכות מזוזה ה'.

עשאה כמין נגר

להלכה:

הרמב"ם²¹ פסק כרש"י שמזוזה שכובה - פסולה, וכך פסק גם הגהות מימוניות²².

הטור²³ פוסק - עשאה כנגר - פסולה. הטור מביא את פירוש רש"י, שתחבה בעומק המזוזה זהו נגר שפסול, אלא המזוזה צריכה להיות זקופה לאורך מזוזות הפתח, ויכוון שיהיה "שמע", דהיינו סוף הגלילה, לצד חוץ.

כמו-כן מביא הטור גם את פירוש ר"ת, שפסולה בזקיפה, אלא צריך להשכיבה לאורך מזוזות הפתח, ויכוון שיהא שיטה אחרונה שבה לצד רה"ר ושיטה ראשונה לפני הבית.

ומסכם הטור שהמדקדקין יוצאים ידי שניהם וקובעים חציה בזקיפה וחציה בשכיבה כנו"ן כפופה. ומביא בסוף דבריו את **הרא"ש** שאמר שהעולם נוהג כרש"י (בזקיפה).

הדרכי משה²⁴ מביא את הגהות מימוניות שפסק דיש לקובעה באלכסון וכך פסק מהרי"ל. ומסביר, שאנו קובעים באלכסון לקיים גם דברי ר"ת (בנוסף לדברי רש"י) לכן צריך שתהא השיטה האחרונה לצד רה"ר, ושיטת "שמע" לצד הפתח לפנים (כשם שעשה ר"ת בשכיבה).

השו"ע²⁵ פוסק כמו רש"י שהמזוזה צריכה להיות זקופה, ארכה לאורך מזוזות הפתח ויכוון שיהא "שמע" לצד חוץ.

הרמ"א²⁶ כתב שכך נהגו (כרש"י), אבל מביא י"א (ר"ת), שפסולה בזקופה. ולכן כותב שהמדקדקים יוצאים ידי-שניהם ומניחין אותה באלכסון וכן ראוי לנהוג, ויכוון שיהא ראש המזוזה לצד פנים.

הגר"א²⁷ כותב שמעיקר הדין עושים כמו רש"י - מעומד, ולכן עושים כך גם בס"ת בארון ובכדי לצאת ידי שניהם קובעים את המזוזה באלכסון.

במעשה רב²⁸ כתב, שהמזוזה חייבת להיות זקופה ולא באלכסון.

21 הלכות מזוזה פ"ה ה"ח.

22 שם אות ו'.

23 יו"ד סי' רפ"ט אות ו' (הוצ' המכון).

24 שם אות א'.

25 סי' רפ"ט הל"ו.

26 שם.

27 שם אות י"ד.

28 אות צ"ז.

מכרמי שומרון

הפתחי תשובה²⁹ מביא בשם הספר 'יד הקטנה', שאם מזוזות הפתח אינם רחבות מספיק בכדי לשים את המזוזה באלכסון, יקבענה זקופה לאורך מזוזת הפתח, ולא מאחורי הדלת שזה מדינא לא טוב. (ואף שלחלק מהפוסקים לתיתה מאחורי הדלת כשר בדיעבד³⁰).

הסיבה ששמים את המזוזה באלכסון (או בצורת נו"ן) איננה פשרה שעשו הפוסקים בין רש"י לר"ת, אלא שלדעת תוס' ורא"ש כך עשה רבי, וחייבים לומר שרבי החמיר על עצמו מכיוון שבשאר העולם לא עשו כמותו וגם המזוזות שלהם היו כשרות.

מכאן נלמד, שהויכוח בין רש"י לר"ת הוא ויכוח עתיק, שהיה כנראה גם בתקופתו של רבי, והיו להם שתי מסורות עתיקות - כשיטת רש"י, וכשיטת ר"ת (כמו שהיה גם לגבי תפילין כנראה). ורבי עשה מילתא דחסידות וקבע את המזוזה באלכסון כדי לצאת ידי שניהם ולהרוויח את שתי המעליות. א"כ רבי חידש את הנחת המזוזה הזו ולא הפוסקים, ולכן יש עניין ללכת כמו המדקדקים.

בספר **חמדת דניאל** למנחות³¹ כתב בסוף הסוגיא (ע"פ התוס' ד"ה "הא דעבידא")³², שלהלכה יש ארבע אופנים להנחת המזוזה: עמידה, שכיבה, אלכסון ונו"ן כפופה. לפי הלשון הראשון שברש"י כשר רק בעמידה וללשון השני גם כנו"ן כפופה ואולי גם באלכסון. ולר"ת כשר בשלושת האופנים חוץ מעמידה. הרבה פוסקים כותבים שבכדי לצאת ידי שניהם יקבענה באלכסון, כדי שתהה נקראת - מעט בעמידה ומעט בשכיבה, והוי כעין פשרה, ואין הפ"י כך כי באמת אין זו לא עמידה ולא שכיבה אבל יוצא ידי שניהם, דבין לרש"י, בין לר"ת באלכסון נקרא כאיסתוירא - דכשרה (פירוש, שכשמעמידים באלכסון לא מרוויחים את שתי המעליות, אלא שזה בטוח לא פסול. בין לרש"י, מכיוון שזה לא שוכב, ובין לר"ת, מכיוון שזה לא עומד).

---

29 ס"י רפ"ט אות ט".

30 עיין מאמר "נתנה מאחורי הדלת".

31 דף לג.

32 מובא ב"ברור הלכה" הלכות מזוזה ס"י רפ"ט.

עשאה כמין נגר

לעניין העמדתה כנו"ן כפופה, ממשיך החמדת דניאל ואומר שעדיף לעשות כנו"ן כפופה. שהרי באלכסון לא הוזכר כלל ברש"י שכשרה. והובא בב"י³³, שהסמ"ק והמהר"ם מרוטנבורג הניחו המזוזה כנו"ן כפופה, וקצת משמע מרש"י שבאלכסון אינו כשר, משום שעל הנו"ן הכפופה הזכיר רש"י הטעם שכשרה - מפני שחציה זקוף, אבל באלכסון ספק אם נקרא זקוף, ולכן נראה לענ"ד שיותר טוב לעשות כנו"ן כפופה כדי לצאת ידי שניהם. עכת"ד.

המרדכי³⁴ מביא את ר"י שמסביר איסתורא - משופע, מכיוון שאי אפשר לשים את המזוזה חציה זקופה וחציה שכובה.

ומסביר **"ערוך השולחן"**³⁵ שהעמדת המזוזה בצורה הזו, תקמט את המזוזה ותגרום לה להתקלקל, ומסביר שמשום כך שינה הרמ"א לשונו והסביר שצריך להעמידה באלכסון³⁶.

הרב פרופ' דניאל שפרבר³⁷ מסביר שעיקר המחלוקת אם להניח את המזוזה באלכסון או כנו"ן כפופה תלויה בפ"י המילה איסתורא. מזוזות דבי רבי נעשו כמין נגר (בית הברית) הדומה לאסתורא ואולם, קשה לתאר בית בריח העשוי כנו"ן כפופה שהרי אז אי אפשר יהיה להזיז את הבריח בתוכו. לכן הוא מסביר שחייבים אנו, בהתחשב במציאות המנעולים דאז, לפרש כאן איסתורא - אלכסון (שכך אומנם הוא משופע אבל ישר ואפשר להזיז את הבריח בתוכו) (ציור 9).

---

33 יו"ד סי' רפ"ט.

34 סי' תתקס"א ח.

35 הלכות מזוזה סי' רפ"ט אות י"ז.

36 מופיע בד"מ שמביא את הגה"מ ומהרי"ל לשים באלכסון.

37 בסיפרו "תרבות חומרית בא"י בימי התלמוד", פרק שמיני.

לסיכום:

[א] ההולכים לפי השו"ע - יניחו את המזוזה **זקופה** ולא באלכסון, מכיוון שזהו חידוש של תוספות והרא"ש (בדעת רבי), ויש פוסקים שסוברים שבאלכסון פסולה³⁸, מכיוון שייתכן שבצורה הזו נפסיד את שתי המעליות מכיוון שהמזוזה באלכסון נראית כשוכבת.

[ב] ההולכים לפי הרמ"א - יניחו את המזוזה באלכסון (ולא כנו"ן כפופה).

ויקפידו על הדברים הבאים:

1. סוף הגלילה יהיה לצד הפתח.
  2. חלקה העליון של המזוזה יהיה לכיוון הבית פנימה, ואם הניחה שראשה כלפי חוץ (ציור 10) יצא בדיעבד, ויתקנה³⁹.
  3. יקפיד שהמזוזה תהיה יותר עומדת משוכבת, דהיינו בזוית שמעל 45 (ציור 11), מכיוון שהדעה העיקרית היא של רש"י⁴⁰.
  4. אין לו מקום ברוחב הפתח להניחה באלכסון יניחנה בעמידה, שזה עדיף מלהניחה מאחורי הדלת⁴¹.
- [ג] מזוזה שכובה פסולה, ואם קבעה בשכיבה, יחזור ויקבענה כדין ולא יברך.
- [ד] אין להניח שתי מזוזות אחת שוכבת ואחת עומדת משום "בל - תוסיף".
- [ה] קבעה הפוכה כשראשה למטה - פסולה⁴² וחוזר וקובעה בברכה⁴³.
- [ו] אם נפל המסמר העליון של המזוזה כך שנהפך ראשה למטה (ציור 14), כשמתקנה חוזר ומברך. ואם עדיין עומדת לרוחבה של מזוזת הפתח (ציור 15), יתקנה ולא יברך⁴⁴.

38 ראבי"ה בהלכות מזוזה עמ' רכ"ח, ובספר "מעשה רב" (עיין לעייל).

39 "חובת הדר" פרק ט' הערה כ"א.

40 באלכסון סמוך לשכיבה יש חשש לפסול (ציור 12).

41 אם אין שום אפשרות, בשום אופן, לתיתה בחלל הפתח, ומוכרח לקובעה מאחורי הדלת, יטה ראשה לצד הפתח (באלכסון מעט) (ציור 13).

42 "דעת קדושים" או"ח סי' ל"ב סעיף כ"ג.

43 "מזוזות מלכים" ס"ק ל"ז.

44 שו"ת "באר משה" חלק ו' סי' ס"ו.

נספח תמונות

